

EEN LIBERTIJNSE GRANDE DAME

Honderd jaar na de executie van Mata Hari

Over Mata Hari verschijnt in het najaar een nieuwe Nederlandstalige biografie, en vanaf oktober is er een grote tentoonstelling te zien in het Fries Museum in Leeuwarden. Maar wie was deze mysterieuze vrouw, en waarom kwam ze honderd jaar geleden als spionne voor een Frans vuurpeloton terecht?

In Leeuwarden, waar ze in 1876 als Margaretha Zelle werd geboren, is er niet veel dat nog aan Mata Hari herinnert. Voor haar geboortehuis aan de Kelders staat het mooie dansbeeldje dat Suus Boschma-Berkhout in 1976 van haar heeft gemaakt. Aan het grote huis in de Grote Kerkstraat waar ze opgroeide in de rijke dagen van haar vader, Adam Zelle, welgesteld hoedenverkoper en oliespeculant, meldt een gedenkplaat dat daar lang de Mata Hari-kamer van het Fries Letterkundig Museum en Documentatiecentrum is geweest. Haar derde adres – na haar vaders bankroet en echtscheiding, en tot ze op haar vijftiende voorgoed uit Leeuwarden vertrok – was een bovenwoning aan de Willemskade. Ook hier slechts een kleine plaquette aan de gevel. En dan is er nog het Mata Hari-pleintje tegenover stadsschouwburg De Harmonie, dat in 1996 naar haar is vernoemd omdat het – zoals de website van de Mata Hari Stadswandeling uitlegt – “ligt in de driehoek theater, uitgaansleven en (voormalig) bordeel”.

Mata Hari als danseres in Parijs.
1905, Collectie Fries Museum, Leeuwarden

Alles bij elkaar dus niet heel veel. Maar toen in 2013 haar geboortehuis afbrandde, was dat wel wereldnieuws. Sinds 2008 geldt ze in de Canon van Friesland als “de beroemdste Friezin aller tijden”. In het Fries Museum komt in oktober 2017 een grote Mata Hari-tentoonstelling (te zien tot en met 2 april 2018). En wereldwijd doet haar faam als *femme fatale* niet onder voor dat andere archetype, de Vliegende Hollander (in werkelijkheid de Friese schipper Barend Fockesz), die voor eeuwig over de zeven zeeën moet blijven ronddolen.

MAATSCHAPPELIJKE NEERGANG

Ze was achttien toen ze in 1895 in Amsterdam trouwde met kapitein Rudolf (John) MacLeod van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL), met wie ze in 1897 naar Java vertrok. Dat huwelijk liep al gauw mis. Hij, uit een Schotse militaire familie die al generaties in Nederland diende, was koloniaal militair, een jaloerse huistiran die dronk en speelschulden maakte, en er een inlandse concubine op na had gehouden. Zij, twintig jaar jonger, naïef, romantisch, gesteld op luxe en vertier, deed in de garnizoensstad Malang op Oost-Java actief mee aan het sociale leven, speelde er in een lokale toneelgroep, was jong, mooi, een flirt, en zeer in trek bij de vele luitenants, die allemaal smoorverliefd op haar waren. De vrijwel dagelijkse conflicten tussen de MacLeods – over geld, gedrag, uitgaan, de kinderen – brachten toenemende verwijdering, en helemaal toen in juni 1899 hun zoontje Norman ziek werd en overleed.

In 1902 keerden ze terug naar Nederland en scheidden daar van tafel en bed. Zo begon haar maatschappelijke neergang, die goed te volgen is in haar brieven uit de jaren 1902-1904, lang vergeten in een zolderkist en onlangs uitgegeven door Lourens Oldersma. Deze interessante *documents humains* (nog niet bekend toen Pat Shipman in 2007 haar biografie van Mata Hari publiceerde) vullen een flinke lacune in onze kennis van haar leven. Ze kwam zonder geld te zitten, want MacLeod betaalde de alimentatie niet, en ook pakte hij haar dochtertje Nonnie af. Ze zocht hulp en steun bij zijn verwanten, maar niemand bleek bij machte om hem tot betaling te krijgen; zelfs de Nederlandse rechter moest van zijn Indische pensioen afblijven. Stap voor stap ging het mis. Haar fiets moest ze verkopen. Haar pogingen om aan het toneel te komen mislukten. Er volgden *liaisons*, ze liet zich onderhouden, en zo verloor ze haar eer en goede naam, en werd wat heette “een slechte vrouw”.

Het is nu nauwelijks
meer voor te stellen
hoe deze Friese
avonturierster er ooit
in geslaagd is om de
hele wereld te laten
geloven dat zij
werkelijk een Javaanse
prinses was

Huwelijksfoto van Margaretha Zelle
en Rudolf MacLeod © Tresoar/Edward Angenot

Vergelijkbare vrouwenlevens zijn eind negentiende eeuw te vinden bij Zola en Flaubert; bij Herman Heijermans, bij Aletrino, in de Indische romans van P.A. Daum; in de geschriften van haar tijdgenoten Aletta Jacobs en Neel Doff alias Keetje Tippel, en eerder al bij de feministische schrijfster Mina Kruseman in haar roman *Een huwelijk in Indië* (1873). Fictie en werkelijkheid lopen hier gemakkelijk door elkaar, en zeker toen haar vader een slaatje dacht te slaan met zijn *Roman van Mata Hari, Mrs. M.G. Macleod Zelle; de Levensgeschiedenis Mijner Dochter en Mijne Grieven tegen Haar Vroegeren Echtgenoot* (1906).

TRIOMFEN IN HET THEATER

Toen in Nederland alles stukgelopen was, zocht ze haar fortuin in Parijs en beleefde daar op 13 maart 1905 in het Musée Guimet van Aziatische Kunst haar grote doorbraak als oosterse danseres. Als beeldschone Javaanse prinses maakte ze een geweldige indruk, vooral met haar dans van de zeven sluiers die stuk voor stuk afvielen, en die door pers en publiek extatisch werd ontvangen. Een enorme carrière volgde, en van Parijs tot Sint-Petersburg vierde ze overal in Europa artistieke triomfen in het theater – in de Olympia, de Trocadéro en de Folies Bergère in Parijs, La Scala in Milaan, de Opéra van Monte Carlo, het Metropol-theater in Berlijn, het Palazzo Barberini in Rome en het Apollo-theater in Wenen. Dat blijkt uit de talrijke posters, recensies, interviews, fotoportretten en krantenreportages die ze verzamelde in haar plakboeken, en die bewaard worden in het Fries Museum – dankzij Sam Waagenaar (1908-1997), de eerste die serieus studie van haar leven heeft gemaakt.

In 1917 werd ze, in een klimaat beheerst door angst voor verraad en mouterij, als zondebok voor de militaire tegenslagen van Frankrijk veroordeeld wegens spionage voor de Duitsers

eveneens uit de Grote Kerkstraat, en in 1817 de eerste Europese vrouw in Japan; en in onze eigen tijd model en actrice Doutzen Kroes, die vanaf 2005 furore maakte op de Parijse lingerie shows van Victoria's Secret.

DRIEDUBBELSPIONNE

Ze was één van de grootste sterren van de belle époque, maar de laatste vijf jaar van haar leven werd het allemaal minder. Niet alleen haar schoonheid, maar ook haar dansen, theateroptredens, inkomen en relaties liepen achteruit. Ze kwam niet in de Ballets Russes van Sergej Djagilev, en kreeg van Richard Strauss ook niet de rol van *Salomé*. Wel is er het prachtige schilderij dat Isaac Israëls in 1916 van haar heeft gemaakt en dat tegenwoordig in het Kröller-Müller Museum hangt. En nog steeds kon ze, als Nederlandse onderdaan van een neutrale staat in de Eerste Wereldoorlog, veel reizen, al werd dat wel steeds moeilijker.

Tegelijk wekte ze daarmee de interesse van de spionagediensten der oorlogvoerende partijen. Uit geldnood liet ze zich door verschillende landen rekruteren, eerst in de herfst van 1915 door de Duitsers als agent H21, daarna in 1916 door de Franse contraspionage. Verraden door de Duitsers en door Scotland Yard, werd ze in 1917 gearresteerd in Frankrijk. In een klimaat dat beheerst werd door angst voor verraad en mouterij werd ze als zondebok voor de militaire tegenslagen van Frankrijk veroordeeld wegens spionage voor de Duitsers. En hoewel vrijwel niemand verwachtte dat dit vonnis ook werkelijk uitgevoerd zou worden, was het spel nu uit: op 15 oktober 1917 werd ze geëxecuteerd door een vuurpeloton in Vincennes.

Als internationale vedette leidde ze jarenlang een leven van luxe en glamour, woonde in grote landhuizen, verbleef in prestigieuze hotels, bezocht mondaine evenementen in de hoofdsteden van Europa, had met haar charme en erotische allure overal rijke bewonderaars en liet zich onderhouden door de galante officieren op wie ze gek was en met wie ze graag het bed deelde.

Terugkijkend vanuit het nu is het nauwelijks meer voor te stellen hoe deze Friese avonturierster er ooit in geslaagd is om de hele wereld te laten geloven dat zij werkelijk een Javaanse prinses was, geboren en getogen in de Oost, en doorkneed in de hofdansen uit de *kraton*. Toch heeft ze dit voor elkaar gekregen, en daarmee past ze goed naast twee andere ondernemende Friese wereldvrouwen: Titia Bergsma,

Mata Hari als danseres in Parijs, 1905, Boyer, P., Collectie Fries Museum, Leeuwarden

Na deze vier levens – haar jeugd in Leeuwarden; haar huwelijk in Nederlands-Indië en haar maatschappelijke ondergang in Nederland; haar danstriomfen overal in Europa; ten slotte haar laatste jaren als spionne – volgt haar naleven als legende en mythe: Mata Hari als archetypische *femme fatale*, die met haar verleidingskracht en bedwelmende erotiek welhaast iedere man zijn geheimen kon ontfutselen.

Die mythevorming werd sterk gestimuleerd doordat in 1917 het Franse Mata Hari-dossier voor honderd jaar als staatsgeheim achter slot en grendel ging. Dubbelspel en spionage waren in die tijd sterk aansprekende thema's – in koloniale *real life-fiction* zoals Rudyard's Kipling's *Kim* (1901), over een Engelsman die zich tot in de kleinste details kon voordoen als Indiër, niet minder dan in de oosters-antieke verkleedpartijen op de schilderijen van Sir Lawrence Alma-Tadema. Overal in Europa was dit oriëntalisme toen in de mode, en Mata Hari – die in 1913 in Parijs danste op de Indiase muziek van de soefimysticus Inayat Khan en diens orkest – was er één van de meest verleidelijke personificaties van.

Daarnaast werd haar legende enorm versterkt door het dramatische verhaal dat de grote kranten brachten van haar executie. Dit was ideaal Hollywoodmateriaal, en haar wereldreputatie dankt zij aan een reeks films, de hele twintigste eeuw door, met grote sterren die haar speelden en tot de verbeelding lieten spreken, van Asta Nielsen (1920 en 1921), Marlene Dietrich (1931), Greta Garbo (1931), Merle Oberon (1957) en Jeanne Moreau (1964) tot en met Zsa Zsa Gabor (1972), Josine van Dalsum (1980), Sylvia Kristel (1985) en Maruschka Detmers (2003).

Deze beeldvorming is in 2016 in diverse publicaties in kaart gebracht, en loopt door tot vandaag, variërend van musicals, een ballet, toneelstukken, haar wassen beeld bij Madame Tussaud en de Mata Hari-opera, tot een stroom aan Mata Hari-romans met de meest fantastische verzinsels, zoals onlangs nog *De spion* (2016) van Paulo Coelho en *Mata Hari's Last Dance* (2016) van Michelle Moran. Wel de sterkste bijdrage in dit genre is Tomas Ross' *De tranen van Mata Hari* (2007), een factionthriller die in spanning en intrige niet onderdoet voor W.F. Hermans' *De donkere kamer van Damokles* en John le Carrés spionageromans vol dubbelspel en verraad.

Door al deze werken van de verbeelding leeft ze voort als icoon, bij uitstek de vrouw als exotische, verleidelijke en levensgevaarlijke spion.

INTRIGES EN MACHINATIES

Al jaren werd er uitgekeken naar 2017, wanneer de Franse archieven open zouden gaan. En inderdaad staat nu sinds januari haar dossier op het internet. Intussen echter waren in 2001 in Parijs al twee grote bronnenpublicaties verschenen over het dossier-Mata Hari, respectievelijk van Léon Schirmann en Jean-Pierre Turbergue.

De hoofdzaken staan daar zeer duidelijk in, al wil dat niet zeggen dat we nu ook werkelijk alles weten. Wat een ontdekking zou het zijn als bijvoorbeeld Mata Hari's

Politiefoto's van Mata Hari, 1917, Collectie Fries Museum, Leeuwarden

De libertijnse Mata Hari werd door de mannen die haar berechttten alleen al schuldig bevonden vanwege haar seksuele immoraliteit

eigen *Mémoire* nog eens teruggevonden zou worden, die ze vlak voor haar executie heeft geschreven, en waarvan sergeant Poiget toen vier kopieën had gemaakt voor haar advocaat Mr Clunet – maar die alle vier tot nu toe onvindbaar zijn. De archieven van de Conseil de Guerre zijn dan wel opengegaan, maar wat zit er nog bij het Quai d’Orsay, bij de Franse intelligence, in het presidentieel archief, in dat van haar advocaat en bij de Nederlandse consul in Parijs? En wat komt er nog aan vondsten en onthullingen in de nieuwe biografie van Mata Hari van Jessica Voeten en Angela Dekker?

Wat Schirmann en Turbergue met hun diepgaande onderzoek in de archieven van het Militair Gerechtshof en met de talrijke documenten van de Conseil de Guerre en de Justice Militaire die zij hebben gepubliceerd (politierapporten, processen-verbaal, brieven, dialogen uit verhoren en verdere processtukken) duidelijk hebben aangetoond, is hoezeer Mata Hari toen het slachtoffer is geweest van intriges en machinaties van Franse kant. Zelf heeft zij vanaf het allereerste moment en tot aan haar executie toe altijd rustig volgehouden dat ze onschuldig was. Maar het verging haar als in Kafka’s *Der Prozess* (1915) – ze was verstrikt geraakt in een geheim militair schijnproces waarin alle kaarten doorgestoken waren en ook genadeloos tegen haar werden uitgespeeld. En waarin het door de valse uitleg van een opeenstapeling van kleinigheden onafwendbaar verkeerd afloopt voor het centrale personage – in dit geval de exotische, luxueus levende, kosmopolitische en libertijnse grande dame, die door de mannen die haar berechttten alleen al schuldig was bevonden vanwege haar seksuele immoraliteit. Na een

oneerlijk proces is zij ter dood veroordeeld op grond van bewijsmateriaal dat – zoals haar rechter Mornet veel later heeft verklaard – werkelijk niks om het lijf had.

Volgens generaal Bach ging het hier om een “*mise à mort judiciaire*”, niet op grond van de materiële feiten, maar van het symbool dat zij was: als zedeloze buitenlandse spionne was ze een ideale zondebok. Zoals Bach in zijn uitleiding bij het werk van Turbergue aangeeft, had deze executie een politieke achtergrond in het keiharde ingrijpen van de nieuwe Franse oorlogsleider, president Georges Clemenceau. Daarbij werd echter duidelijk met twee maten gemeten. Hoe genadig kwam de Franse minister Louis Malvy (1875-1949) er niet af toen één van zijn kranten fondsen bleek te ontvangen van de Duitsers en ook nog Franse militaire geheimen in bezit had, terwijl Malvy zelf intussen vanuit het oorlogskabinet niets deed tegen defaitisme, corruptie en muiterij in het leger. Zomer 1917 moest hij aftreden, in november 1917 werd hij aangeklaagd wegens hoogverraad, maar in 1919 kwam hij eraf met slechts vijf jaar verbanning, die hij doorbracht in Spanje, waarna hij weer terugkeerde in de Franse politiek en in 1928 zelfs opnieuw minister werd.

Om te kunnen begrijpen waarom Mata Hari toen wel ter dood is gebracht, terwijl haar geval toch nauwelijks iets voorstelde, kijken we naar Etta Palm-d’Aelders (1743-1799), de eerste echte Nederlandse feministe, die tijdens de Franse Revolutie in 1791 in de Assemblée Nationale in Parijs opkwam tegen de onderdrukkend mannelijke invulling van de *Déclaration des Droits de l’Homme*, die vrouwen toen al hun rechten en vrijheden ontnam. En hoe ook zij toen, een eeuw vóór Mata Hari, op Franse beschuldiging als dubbelspionne in het gevang is gegoooid en zo aan haar eind is gekomen.

Na een oneerlijk proces is Mata Hari op valse gronden ter dood veroordeeld, en gerechtelijk omgebracht. Gelet op dit onrecht, hebben Schirmann en Turbergue op grond van hun bevindingen gepleit voor revisie van haar veroordeling. Ter vergelijking: Albert Dreyfus, die na de affaire van 1894 door het Hof van Cassatie in 1906 geheel was vrijgesproken, is daarna in de Eerste Wereldoorlog weer in dienst gekomen als luitenant-kolonel, en is uiteindelijk in 2006 officieel gerehabiliteerd door president Chirac. Maar of het ervan zal komen? Zolang haar *Mémoire* niet is teruggevonden, zal Mata Hari het moeten doen met MacLeods reactie op het nieuws van haar dood, zijn verachting voor de schanddaad der Fransen, die een dame hadden geëxecuteerd.

LACHEND NALEVEN

Barbertje moest hangen, dat is duidelijk. Na haar executie is ze nota bene nog aan stukken gesneden op de snijtafels van de medische faculteit van de Sorbonne. Maar echt kapot hebben ze haar niet gekregen. Haar eeuwigdurende wereldfaam, haar lachende en dansende naleven als icoon zijn de ultieme vergelding voor het onrecht dat haar is aangedaan.

University College London & Fryske Akademy Leeuwarden

Mata Hari, de mythe en het meisje, Fries Museum, Leeuwarden,
van 14 oktober 2017 tot 2 april 2018, www.friesmuseum.nl

LITERATUUR

- PAULO COELHO, *De Spion*, Amsterdam, 2016
- PHILIPPE COLLAS, *Mata Hari, sa véritable histoire*, Parijs, 2013
- ELS KLOEK, 'Zelle, Margaretha Geertruida (1876-1917)'; *Biografisch Woordenboek van Nederland* vol. 3, 1989, pp. 675-676
- HERMAN MARING, "Een samenweefsel van leugens en onjuiste voorstellingen". Beeldvorming van Mata Hari, 1906-heden', *De Vrije Fries* 96, 2016, pp. 75-100
- MICHELLE MORAN, *Mata Hari's Last Dance*, Londen, 2016
- LOURENS OLDERSMA (ed.), *Denk niet dat ik slecht ben, Margaretha Zelle vóór Mata Hari / Don't Think That I'm Bad, Margaretha Zelle Before Mata Hari*, tweetalige editie, met inleiding van Marita Mathijssen, Bornmeer / Tresoar, Gorredyk / Leeuwarden, 2016
- YVES ROCOURT & GARANCE LAPORTE, 'The Image of Mata Hari, Stories and Photos', *De Vrije Fries* 96, 2016, pp. 61-74
- TOMAS ROSS, *De tranen van Mata Hari*, Amsterdam, 2007
- GIUSEPPE SCARAFFIA, *Gli ultimi giorni di Mata Hari*, Novara, 2015
- PAT SHIPMAN, *Femme fatale: Love, Lies, and the Unknown Life of Mata Hari*, Londen, 2007. In 2017 uit het Engels vertaald door Robert Junius en bij De Arbeiderspers verschenen als *Femme fatale - Liefde, leugens en het geheime leven van Mata Hari*.
- LÉON SCHIRMANN, *Mata-Hari: autopsie d'une machination*, Parijs, 2001
- JEAN-PIERRE TURBERGUE, *Mata-Hari, le dossier secret du Conseil de Guerre*, Parijs, 2001
- JESSICA VOETEN & ANGELA DEKKER, *Mata Hari. Biografie*, Atlas Contact, Amsterdam, aangekondigd voor oktober 2017
- SAM WAAGENAAR, *De moord op Mata Hari*, Amsterdam, 1964
- JULIE WHEELWRIGHT, *The Fatal Lover. Mata Hari and the Myth of Women in Espionage*, Londen, 1992